81626

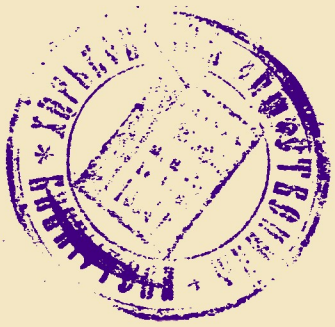

Видавництво „Зоря“. № 11.

П. Понятенко.

Значіння рідної мови для поетичної творчості Шевченка.

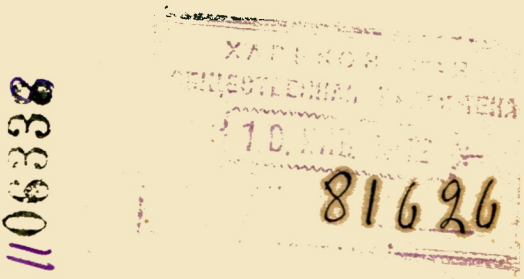

106338

П. Понятенко.

Значіння рідної мови для поетичної творчости Шевченка.

Київ. 1911 г.

Виправлена стаття з „Ради“ ч. 47 за 1911 рік.

Велика поетична і художня вартість творів Шевченка, глибокий, гуманітарний зміст тих творів—загально визнані критикою не тільки в українськім письменстві, а і критикою инших літератур.

Тільки тенденційна упередженість та умисна короткозорість можуть вбачати в поезіях Шевченкових вихвалювання негідних культурної людини інстінктів та поклик до боротьби в ім'я шовіністичних гасел.

Проте, як би хто не дивився на Шевченка, всі: і вороги, й недруги визнають в ньому великого художника слова і при йменню Шевченка у всіх в пам'яти повстають рядки його величньої книги „Кобзаря". І справді, коли Шевченко чимсь спричинився до збагачення скарбниці загальнолюдської духовної культури, то тільки творами, з яких складається його „Кобзарь". Ці твори і тільки вони—зробили славним ймення свого автора і ввели його в пантеон великих і безсмертних духом діячів, як остан-

нього українського Кобзаря і першого поета нового члена світової літератури. Не тільки для свого народу, але й для всього культурного світу Шевченко має вагу і цінність як поет *український*, хоч писав він не тільки на українській мові, а й на мові великоруській.

На цій мові Шевченко написав *по чисельности* ледве чи не більше як на мові українській. На великоруській мові він писав з усіх родів словесности: і поеми, і оповідання, і драми проте, для широкого загалу, всі ті твори зовсім майже не відомі. Не відомі вони не тільки серед українського громадянства, а навіть не знає їх й само громадянство великоруське, на мові якого вони написані, хоч цікавість цього громадянства що до Шевченка була й є великою: про нього, раз-у-раз, пишуть критичні розправи, оголошують всякі матеріяли, а українські його твори перекладались і перекладаються такими великоруськими поетами як: Курочкин, Майков, Гербель, Полонський, Белоусов й инші.

Така доля творів великого поета на *нерідній*, хоч і близькій для нього мові,—не може пояснятися якимись випадковими причинами, неспріяючими умовами, то що. Ми бачимо і знаємо про те, з якою пильністю та ретельністю дослідувачі збірають найменші дрібниці, що вийшли з під пе-

ра не тільки першорядних, а, навіть, й другорядних письменників. Тим більш не можна говорити про випадкові причини і несприяючі умови що до літературної спадщини, в якій би то не було мові, такого письменника, як Шевченко, котрий викликав і викликає до себе подвійну цікавість: і як поет, і як людина. Причини того, що твори поетові на великоруській мові спіткало забуття, —на наш погляд далеко глибші, як звичайні „несприяючі умови", то що.

Не претендуючи на вичерпуючий дослід цих причин, ми все ж таки попробуємо виявити їх тут хоч почасти й тим дати привід до глибших дослідів на цю тему, що помимо своєї надзвичайної цікавости, досі, здається, залишалась непорушеною ні в українській, ні в великоруській літературі.

* *
*

Хоч з боку національного Шевченко був цілком сущільною постатью, сином свого народу, проте в ріжні часи свого життя: і до заслання, в пору найбільшого розцвіту свого таланту, і в засланню, й після заслання він написав багацько великоруською мовою. Причини, які спонукували поета до писання на нерідній мові, були ріжні, але всі однаково важливі й сильні. Ледве чи не першою з цих

причин було ображене самолюбіе поетове. Відомо як великоруська впливова критика, на чолі з знаменитим Біливським, зустріла, виданий Шевченком в 1841 році, „Кобзарь".

Оцінка тої преси, здебільшого, була гостра і *тенденційно ворожа* авторові Кобзаря, в якому критика, навіть, вагалася признати поета.

Роздратований і ображений таким зневажливим відношенням, Шевченко, не порадившись ні з ким з досвідчених людей, взявся писати по великоруські й одіслав Квітці, для друкування в Харьківському збірникові, якусь пісню з своєї драми „Невѣста" й писав ще, що він готує драму „Слѣпая красавица", але вагається чи сподобається вона «москалям» *). Приятелі Шевченкові, котрі побачили глибоку ріжницю між тим, що виходило з під поетового пера на мові йому рідній й на мові чужій,—раяли йому не звертати уваги на писанія ворожої критики.

Одначе, вже після цих порад, Шевченко знову пише на великоруській мові велику поему „Безталанный" („Тризна") та оповідання: „Наймичка" й „Варнакъ", сюжетом яких він пізніше скористався для поем на мові українській. Поемі „Безталанный",

*) А. Я. Кониський „Жизнь украинскаго поэта Т. Г. Шевченка". Одесса, 1898 стр. 154.

як художньо-поетичному творові, Шевченко, очевидно, надає значіння великої ваги. Гадаємо так через те, що цю поему він присвячує княжні В. Н. Репніній, людині, до якої почуває як найглибшу приязнь, а потім цю ж саму поему друкує в журналі „Маяк". Робить він це останне на те, як признається в листі до В. Тарновського, „щоб великороси не казали, що я не знаю їхньої мови" *).

Річ очевидна, що тут мовиться не про знання мови з боку граматичного, а про вміння володіти нею для цілей поетично-художньої творчости.

Решту творів на великоруській мові Шевченко пише вже на заслання і де-які з них, як от другу частину „Матроса", виправляє вже по повороті з заслання. Оповідання: „Близнецы", „Капитанша", „Княгиня", „Музыкантъ", „Художникъ", „Нещастный", „Матросъ", як то можна побачити з біографічних данних, Шевченко пише для заробітку в російських тогочасних журналах.

Отже причини, які спонукували поета до писання на мові великоруській,—були все причинами настільки важливими, що до цієї своєї творчести він мусив поставитись як найуважніше, мусив покликати до праці ввесь свій художньо-поетичний інтелект.

*) А. Я. Конисский.... стор. 156.

Там, де йде мова про ображене самолюбство поета, що почуває в собі могутній талант, там, де йде мова про те, щоб промовити, як найзрозуміливіше до серця друга-жінки й нарешті там, де треба боротися за існування—там не може бути в творчості недбайливого відношіння до теми, а навпаки—завжде буде відношіння як найуважливіше. І так воно дійсно було й в творчості Шевченка на великоруській мові.

Яка-ж доля спіткала всю ту поетову творчість? А така, що не вважаючи на роблені поетом заходи, не вважаючи на клопоти в цій справі приятелів (Щепкина наприклад), тілько не значна частина з творів на великоруській мові побачила світ за життя автора, а саме: драма „Никита Гайдай" була надрукована в журналі „Маяк" за 1842 р. № 5, а „Безталанный" в тім-же журналі за 1844 р.й тілько. Решта творів, вже як історично-літературний й біографичний матер'ял, була опублікована в де-яких періодичних виданнях, починаючи з 1880 р.р., а всі твори ті в цілому були видруковані на сторінках журнала „Кіевская Старина" за 1886, 1887 роки.

Насовується цікаве питання, чим пояснити таке занедбання творів поетових, написанних ним на мові великоруській, занедбання, що особливо рельефно визначається на тлі популярності імени їх автора й на тлі то-

го успіху, який потім мав, має і буде мати скрізь славнозвісний „Кобзарь“, написаний мовою українською?

Занедбання творів Шевченкових на великоруській мові біограф поетів, О. Я. Конїський намагається пояснити почасти тим, що вони писалися, здебільшого, в неспріяючих умовах заслання, а почасти тим, що Шевченко в тих творах розроблював сюжети далекі, ніби, від питань часу. З таким поясненням ми рішуче не погожуємся. Занедбання спіткало не тільки ті твори на великоруській мові, які написані поетом в справді неспріяючих умовах заслання, а також і ті твори, які він писав одночасно з „Катериною“, „Гайдамаками“, „Соном“, „Наймичкою“, „Кавказом“, себ-то одночасно з тими творами на українській мові, які повік нев'янучим вінком слави увінчали чоло поетове. Неможна також погодитись і з тим, що причина неуспіху творів, про які йде річ, полягає в сюжетах, що ніби то були далекі від питань і настроїв свого часу. Сюжети цих творів часто були ті ж самі, як і ті, що поет пізніш, чи раніш розроблював в своїх писаннях й по українському, а власне в поемах: „Катерина“, „Наймичка“, „Лілея“, „Княгиня“, „Відьма“, „Варнак“, „Марина“, то що й часто, навіть, мали тіж самі заголовки, та проте не мали тогож самого успіху. В инших своїх творах, на великоруській мові, що

не мають паралельної обробки на мові українській, Шевченко також порушує цікаві сюжети: або з власного життя (а хто скаже, що воно могло бути чи буде колись *нецікавим*?!), або ж з досвіду і спостережень над кріпацько-поміщицьким життям. Згадаймо, що саме в 50 р.р. поступове російське громадянство починало гостро відчувати всю несправедливість кріпацтва й саме тоді як найбільший успіх мали і серед українського, і серед *великоруського* громадянства *українські* оповідання (перекладені на великоруську мову І. Тургеневим) Марка Вовчка. Отже, пояснення шановного біографа, що до долі творів Шевченка на великоруській мові, доводиться відкинути й треба пошукати якихсь инших причин.

Цих причин могло бути тільки дві: або керманичі великоруської літератури ввесь час ставилися до поета негативно й, як кажуть, „не пропускали" його в широку літературу, або-ж певна категорія поетових творів була на стільки маловартою, що не заслуговувала на увагу громадянства. Проти першої можливости говорять всі біографичні данні, що тичуться життя поетового після повороту з заслання.

Повернувшись з заслання, поет зустрів в літературних колах Москви та Петербургу як найщиріше відношення до себе: Тургенев, Аксакови,

Курочкіни, Мей, Половський й инші видатні великоруські літератори—були його близькими знайомими, а дехто й приятелями. Не кажемо вже про щиро-приятельські відносини з тими громадянами й земляками-українцями, що, як от Куліш, Костомаров, Бодянський, брали участь і в українському літературному рухові, і в великоруській пресі.

Нема чого казати, що при таких знайомствах і відносинах, Шевченкові дуже легко було-б умістити кожен з своїх творів в тім чи иншім російськім журналі, аби тілько ці твори задовольняли естетично-художнім вимогам тогочасної критики; тим більше, що місце недовірря, яке був зустрів Шевченко в великоруських літературних колах по відношенню до себе, як до поета, в самім початку своєї літературної діяльности—заступило захоплення його могутнім поетичним талантом.

Маючи це на увазі, доводиться признати другу з зазначених вгорі можливостів, а власне, що твори Шевченкові на великоруській мові—були маловартні, були низче йменння, яке мав вже Шевченко як поет.

І дійсно, таку оцінку тим творам дали як українець, тогочасний ще щирий приятель Шевченків, Куліш, так і великорос С. Т. Аксаков. Куліш про великоруські твори Шевченкові писав

так останньому: „Про великоруські твої оповідання скажу, що ти зневажиш ними своє ймення. Коли-б я мав гроші, я купив би всі твої великоруські оповідання.....; знай, що жадна редакція не приймає твоїх оповідань до друку. Читаючи твої великоруські оповідання, земляки «кивають» головами, а великороси—відкидають геть; тоді як твої вірші на українській мові «москалі шанують, а земляки, наче псалтирь той промовляють» *). Що Куліш в цім разі не прибільшував в негативній оцінці творів свого приятеля, свідчить „отзывъ", який, одночасно з Кулішом, дав про „Матроса" великорос С. Т. Аксаков, до якого Шевченко звернувся з проханням допомогти умістить „Матроса" десь в російському журналі. С. Т. Аксаков з цього приводу писав: „Я не совѣтую вамъ печатать эту повѣсть; она несравненно ниже Вашего огромнаго стихотворнаго таланта" **).

Відкидаючи, по словам Куліша, геть Шевченкові твори на *великоруській* мові, літератори *великороси* цікавляться в той-же час його *українськими* творами.

Гербель, Мей, Курочкин й інші перекладають українські твори Шевченкові на мову великоруську, а редактори журналів: „Русская Бесѣда"

*) А. Я. Кониський „Жизнь.." стор. 481.
**) Ibid.

через Куліша, а „Паруса“ (И. С. Аксаковъ) через Максімовича—запрошують Шевченка до співробітництва, прохаючи постачати українські вірші.

Цей останній факт зовсім виразно говорить за те, в чому полягає дійсна причина занедбання творів Шевченкових, написаних ним на мові великоруській. І справді, досить зробити порівнання хоч де-яких уривків, написаних Шевченком на одну й ту-ж тему на обох мовах, щоб побачити навічь, як не рідна мова позбавляє барвистости вірш поетів, як вона зпутує крила його фантазії.

Ось для такого порівнання уривки з поеми „Марина“, *написаної на українській мові* в 1848 році, *в гіршу добу життя* поетового, на засланні (над Аралом) і уривки з поеми „Слѣпая“, *написаної на мові великоруській* до 1841 або в 1841 році, себ то в добу, коли талант поетів вже розправив свої могутні крила, а лиховістні хмари ще були далеко від нього.

I

А Марина в сукні білій,	Оксана грустная сидитъ
Неначе білиця,	Въ роскошно убранной свѣтлицѣ,
Богу молиться та плаче,	Одѣта бархатомъ, парчей
Замкнута в світліці.	И не любуется собой
Опріч пана у світлицю	Передъ большими зеркалами.
Ніхто не вступає:	

Сам і їсти їй приносить,
І просить, благає,
Щоб на його подивилась,
Щоб утерла очі.
І дивитися не хоче...
І їсти не хоче...
Мордується Лях поганий,
Не зна, що й почати;
А Марина вяне, сохне
У білих палатах.

Проходятъ мѣсяцы за днями,
Какъ паннѣ все готово ей
И ходитъ сторожъ у дверей.
Самъ дидычъ сласти ей приноситъ,
Даритъ алмазомъ, жемчугомъ
И на колѣнахъ ее проситъ
Не звать ни паномъ, ни отцомъ.
. . . . . .
Зачѣмъ все это? И рыдала..

II.

співає:
„Ой, гиля, гиля, сірії гуси.
Гиля на Дунай!
Завязала головоньку,
Тепер сиди та думай!"
І пташкам воля — в чистім полі
І пташкам весело літать,
А я завянула в неволі (плаче:)
Хоча б намисто було взять:
Оце б повісилась... От бачиш,
Тепер і шкода!.. Хоч тописьі

поетъ.
„Полетѣла пташечка
Через поле в гай,
Уронила перышко
На тихій Дунай!"
. . . . . .
Я все молчала, все молчала,
А онъ шепталъ и цѣловалъ.
Сулилъ намисто съ дукачами.
Зачѣмъ ты не велѣла брать?
Вѣдь имъ бы можно удавиться.
А знаешь что? пойдемъ къ рѣкѣ
Купаться прос о и утонемъ,
И будемъ щуками въ водѣ.
И пташкамъ воля в чистомъ полѣ,

Чого ж ти, мамо моя, плачеш?
Не плач, голубочко! Дивись:
Це я, Мариночка твоя!
Дивися: чорная змія
По снігу лізе.. Утечу!
У ірій знову полечу!
Бо я зозулею вже стала ..

(„*Марина*“ Кобзарь, стр. 403, 407).

И пташкамъ весело летать;
А мнѣ так весело въ неволѣ
Дѣвичью молодость терять.
. . . . . .
. . . Летитъ, летитъ!
Нѣтъ. ты не вылетишь проклятый
Я задушу тебя! Держите—
Красный змѣй! Красный змѣй!
Онъ разсыпется .

(„*Сильпая*“, „Кіев. Стар.“, 1886 г. кн VI, стр. 328, 337, 338).

Як висновок з всього попереду сказаного, як висновок з зроблених дослідів та з наведених порівнань—випливає думка, що художньо-поетична творчість Шевченкова була в великій залежности від того, якою мовою він орудував для втілення своїх поетично-художніх замислів. Ні обставини, ні час, ні форма не впливали так на вартість того, що виходило з під поетового пера, як впливав вибір мови. Великороси в творах Шевченкових, необхідно (як то буває при всяких перекладах) обезбарвлених перекладом з рідної йому української мови на мову великоруську,—все-ж таки почувають великого поета, а твори його на рідній їм мові—відкидають геть; що ж тоді казати про ріжницю вражінь, які роблять ті й другі твори на тих,

що однаково добре володіють обома мовами!

В психології давно визнано принціп, що умислова творчість, розквіт інтелектуальний відбуваються з тим меншою затратою енергії, осягають тим більших ефектів,—чим більш своєрідний, в культурному відношенню, той осередок, в якому відбувається і через який виявляється діяльність певної особи.

На прикладі Шевченка як найочевидніше виявляється правдивість того принціпа. Маленьке ухилення на бік, хоч би й на користь близької, але чужої для поета мови—і вже ефект його інтелектуальної діяльности був не той.

Правда, від обрусителів і инших денаціоналізаторів ми не раз чули, що національний момент в інтелектуальній творчести не має великого значіння, що талант, раз він тільки талант дійсний, виявить себе з тим більшою силою, чим більш буде удосконалена та зброя, якою він орудує, в цім разі, для поета, мова. В таких випадках покликуються, між иншим, на українця Гоголя, що писав по великоруському, й на шотландця Вальтер Скотта, що писав по-англійському. Але ці доводи не переконуючі. Ми не знаємо, щоб написали українець Гоголь і шотландець Вальтер Скотт на своїх рідних мовах. Можливо, що вони, через щось, на рід-

них своїх мовах писали б речі меншої вартости, як ті, що написані ними на мовах нерідних, але можливо й навпаки. Тим часом, про Шевченка можна зовсім упевнено казати, що відпурайсь він від своєї рідної мови, і Україна не мала б великого поета, квітник всесвітньої поезії був би бідніший на одну коштовну квітку й сама навіть національна великоруська культура втеряла б бо, замісць перекладів чарівних поезій могутнього таланту, мала б нікому непотрібні писання якогось Шевченка.

На прикладі Шевченка видко, оскілько шкодлива для розвитку загально-світової культури денаціоналізація одних народів, на користь других. Такою денаціоналізацією певна нація позбавлюється змоги вносити свою лепту в загально-світову скарбницю культури. А тим часом ми часто чуємо й читаємо, як денаціоналізатору всякої масти виправдують свої ганебні вчинки іменно бажаннем прислужитись розвиткові культури.

На прикладі Шевченка бачимо яка це глибоко неправда. Часто талант залежить від того чи дадуть йому виявитись на питомому національному грунті, чи ні!

Ми знаємо одного Шевченка, що не збочив з прямого шляху, але чи можемо ми мати певність, що через денаціоналізацію нас і ми, і культурний світ, й навіть ті, для кого нас

денаціоналізують, не втеряли вчора, сьогодня, або не втеряємо завтра другого Шевченка.

На жаль, мусимо сказати, що такої певности ми не маємо, а тим часом бачимо, як через денаціоналізацію понижається взагалі інтелектуальний рівень тої маси, того осередку, який дав нам, а разом з тим і всьому світові, великого Шевченка.

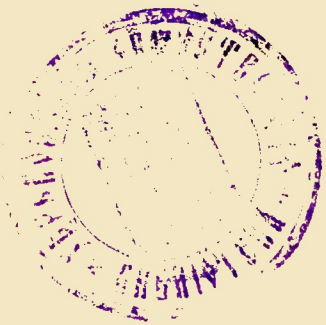

КИЇВ.—1911.
З Друкарні 1-ої Київ. Друк. Спілки.
Трьохсвятительська 5.

Перевірено 1948 р.